

Potarchuk Olga. Hyper-hyponymical Relations in the System of Economic Terms. The article is dedicated to one of the displays of system relations of economic terminological system – hyper-hyponymy. Microfields of analytical economic terms have been analyzed with the following dominants: property, currency, bill, budget, credit, market, that has given an opportunity to demonstrate the branching of genus-species relations. It was found that the deployment of hyper-hyponymical structure passes both vertically and horizontally. Relations between the parts of the vertical line are the relations of submission, and relations between the parts of the horizontal line are semantically equal. Hyper-hyponymical groups with parallel and consistent structures have been distinguished.

Key words: economic term, economic terminological system, hyper-hyponymical relations, microfield.

Стаття надійшла до редколегії
06.08.2013 р.

УДК 811.161.2'373.46

Лілія Харчук

Лексико-тематичний розряд на позначення назв споруд і приміщень спеціального призначення в українській електроенергетичній термінології

У статті виокремлено та проаналізовано тематичний розряд термінів на позначення споруд і приміщень спеціального призначення. На поняттєвому рівні терміносистеми, що складає основу її організації, у досліджуваному розряді розмежовано групування електроенергетичних термінів, зумовлені внутрішніми зв'язками між предметами та явищами дійсності. Їх класифіковано за тематичними групами, підгрупами й гніздами. Проаналізовано та виокремлено спільні ознаки тематичних гнізд, які об'єднують терміни електроенергетичної термінології, що є назвами наземних і надземних будівельних систем різного функціонального призначення. Звернено увагу на помилкові моделі всередині тематичних груп, зокрема на такі українські електроенергетичні терміни, як «лінія електропередачі», «щит управління», «повітряна лінія» й обґрунтовано потребу вживання нормативних варіантів: «лінія електропересилання», «щит керування», «надземна лінія».

Ключові слова: термін, українська електроенергетична термінологія, тематична класифікація, лексико-тематична група, системна організація терміносистеми, вмотивованість терміна.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема становлення науково-технічної мови є однією з основних у сучасній українській лінгвістиці. Прогрес у науці значною мірою впливає на розвиток науково-технічного мовлення та приводить до все більшої його стилістичної диференціації, зокрема розвитку окремих термінологічних систем. Слід зауважити, що термінологія – важлива складова частина загальної лексичної системи, що може активно впливати на розвиток загальнолітературної мови. Українська термінологія останніми десятиліттями привертає до себе пильну увагу не тільки лінгвістів, а й представників різних наук. Вивчення підмов науки й техніки, зокрема електроенергетики, розпочалося нещодавно та є одним з актуальних завдань сучасної лінгвістики.

Дослідження цієї проблеми. Проблема вивчення тематичних класифікацій термінологічних систем цікавила як фахівців-дослідників, так і філологів-термінознавців. Певні тематичні класифікації термінів запропоновано в наукових працях таких термінологів, як Т. Дячук (українська соціально-економічна термінологія), Л. Козак (електротехніка), О. Литвин (машинобудування), Н. Нікуліна (термінологічна система автомобілебудування та ремонту транспортних засобів), А. Ніколаєва (програмування, комп'ютерних мереж і захисту інформації) та інших. У дослідженні О. Чорної «Тематична класифікація українських податкових термінів» проаналізовано українську податкову терміносистему [9]. О. Кучеренко розглянула й здійснила класифікацію за тематичним принципом термінів української пожежно-технічної термінології [2]. Незважаючи на те, що в сучасній україністиці цій проблемі присвячено низку лінгвістичних праць, не існує наукових робіт, у яких би досліджувалися становлення й перспективи розвитку термінів електроенергетики. Саме тому питання вивчення терміносистеми зазначеної галузі залишається актуальним і складним водночас.

Мета статті – описати один із тематичних розрядів електроенергетичної термінології, який об'єднує терміни на позначення споруд та приміщень спеціального призначення.

Для цього потрібно розв'язати такі **завдання**: проаналізувати, застосувавши традиційний метод опису лексико-тематичних груп, вищезазначений тематичний розряд досліджуваної терміносистеми, виявити особливості його структурної організації, з'ясувати наявні проблеми нормалізації терміносистеми електроенергетики.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Тематична класифікація сучасної термінології електроенергетики – обов'язкова передумова лінгвістичного аналізу. І. Кочан зазначає: «Оскільки мова – певна система, то і її підмовам також властива системність. Системний характер лексики виявляється передусім у системних зв'язках лексичних значень слів, які утворюють різні семантичні підсистеми. Підсистеми за ознакою співвіднесеності лексем із позамовною дійсністю поділяють на певні тематичні групи, а ті – на підгрупи, мікрогрупи й окремі номінації тих або інших об'єктів» [1, с. 16].

Одним із кількісно найбільших в електроенергетичній терміносистемі є тематичний розряд **назв споруд і приміщень спеціального призначення**. Терміни електроенергетики, що стосуються споруд і приміщень спеціального призначення, поєднують термінологічні одиниці, що називають виробничі й невиробничі будівлі та інженерні споруди різного функціонального призначення в електроенергетичній галузі. Цей тематичний розряд поділяємо на такі тематичні групи:

1. Тематична група **на позначення назв приміщень**. Це можуть бути наземні або підземні приміщення, призначені для проживання або перебування людей, розміщення устаткування, а також предметів. Сюди належать такі терміни: *адміністративний будинок, будівля насосної пожежогасіння, закрита підстанція* (розміщена в будівлі електрична підстанція, яка забезпечує умови зручного та безпечного обслуговування за будь-яких кліматичних умов та пір року) (УРАФ, с. 61), *приміщення підстанційного пункту керування* (приміщення, у якому розміщено апаратуру релейного захисту, керування, сигналізації та автоматики), *приміщення розподільного пункту* (прості в будові, але повністю закриті комплектні розподільні пункти, які можна розміщувати безпосередньо в промислових приміщеннях без будівельних оболонок), *компресорна* (приміщення, у якому містяться компресори), *майстерня, лабораторія* (спеціально обладнане та устатковане приладами, машинами, пристроями, мережами приміщення, у якому здійснюють вимірювання фізичних величин, визначення хімічного складу, фізико-хімічних, фізико-механічних та інших властивостей і показників речовин та матеріалів), *релейний зал, приміщення щитової або щитова* (приміщення, у якому містяться пульти й панелі з пристроями керування, контролю, сигналізації та захисту електростанції, підстанції) (УРАФ, с. 179), *камера засувки, кімната зв'язку* (приміщення, у якому розміщено апарати та пульти внутрішнього зв'язку), *цех* тощо.

Цікаво, що в електроенергетиці щодо окремих понять зі значенням споруд спеціального призначення немає спеціальних термінів, а використано багатозначність. Таких випадків ми виявили кілька. *Вентилятори повітряного охолодження, компресорні установки, повітряні вимикачі високої напруги, газові турбіни генераторних установок* створюють підвищений шум в установках – таке обладнання розміщують переважно в окремих приміщеннях чи будівлях. Однак спеціальними термінами ці приміщення не позначено. *Цехові трансформаторні підстанції й трансформаторні пункти* за конструктивним виконанням також можуть бути закритими, такими, що розміщені в спеціальному приміщенні, відкриті в цеху або на опорах тощо. Окремих термінів на позначення назв цих приміщень також немає. Багатозначність, безперечно, може бути вадою терміносистеми. Але ми вважаємо, що в межах контексту суть поняття визначити не складно. Отож можна вважати, що полісемія в цьому випадку суттєво не впливає на якість електроенергетичної термінології.

Аналізуючи тематичну групу на позначення назв приміщень, ми помітили, що в ній з'являються поряд із чинними термінами також професіоналізми. Уважасмо, що це – ознака процесів систематизації термінів. Наприклад, професіоналізм *«компресорна»* називає приміщення, у якому містяться компресори (машини для стискування повітря або іншого газу до надлишкового тиску, компресії й переміщення газів під тиском). Приміщення *щитової* професійною лексикою називають *«головним щитом управління»*, *«головним щитом»* або *«щитом»*, хоча лексичне значення терміна *щит управління* таке: «комплектний пристрій для централізованого контролю й управління технологічними процесами систем електропостачання тощо, на якому розміщено вимірювальні та контрольні прилади, світлові індикатори, ключі управління й мнемонічні схеми». На підприємствах із диспетчерським керуванням його називають *диспетчерським щитом*. Як очевидно, лексична варіантність у цьому

випадку не ускладнює наукової термінології, оскільки вона стає закономірним процесом наукового спілкування. Значення варіанта розкривається в контексті: *перебувати на щиті управління* (місце розташування), *працювати зі щитом управління* (як із приладом).

У сучасному термінознавстві триває дискусія щодо вживання слів *керування* та *управління*. Цікаві спостереження стосовно цього подає М. Гінзбург [7]. Він виявив, що в сучасних академічних російсько-українських словниках наявні такі основні українські відповідники російського іменника «управление»: *керування, управління, управа, правлення*. У словниках із математики, фізики, техніки подано тільки слово *керувати, керування*. У «Російсько-українському науково-технічному словникові» (РУНТС, с. 397) стосовно процесів у техніці вжито терміни *керувати* та *керування*, а щодо процесів в адміністративно-господарській сфері – *управляти* й *управління*. Ґрунтовно проаналізувавши всі наявні праці з цього приводу, М. Гінзбург дійшов до єдино правильного, на наш погляд, висновку: «...автори розглянутих вище джерел відчують необхідність розмежувати значення українських дієслів **керувати** та **управляти** й відповідних іменників **управління** та **керування**. ...Щоб подолати цю плутанину, і виходячи з рекомендацій національних термінологічних стандартів та переважної більшості словників, радимо в значенні *сукупність цілеспрямованих дій, що полягає в оцінюванні ситуації та стану об'єкта керування, вибиранні керівних дій та їх реалізації* вживати лише термін **керування**» [7]. Тому вважаємо, що є всі підстави переглянути в електроенергетиці вживання терміна *щит управління*. Краще послуговуватися поняттям *щит керування*, де лексема *керувати* виступає у вищенаведеному значенні. А лексему *управління* слід використовувати відповідно до рекомендацій вимог Додатка Г ДСТУ 3966-2000, тобто тільки в значенні «адміністративна установа або відділ установи, що керує певною галуззю» [1, с. 131].

2. Тематична група *на позначення назв інженерних споруд*. Споруди – це будівельні системи, пов'язані із землею. Створено їх із будівельних матеріалів, напівфабрикатів, устаткування й обладнання в результаті різних будівельно-монтажних робіт. У цій групі виділяємо таку тематичну підгрупу, як *назви магістральних ліній*, до якої належать найменування на позначення об'ємних, площинних або лінійних наземних, надземних чи підземних будівельних систем, що складаються з основних і в окремих випадках огорожувальних конструкцій та призначені для виконання виробничих процесів різних видів, розміщення устаткування, матеріалів і виробів, для тимчасового перебування й пересування людей, транспортних засобів, вантажів, переміщення рідких та газуватих продуктів тощо. Терміни цієї тематичної підгрупи утворюють тематичні гнізда, у яких опорним є іменник, а на його видозміну вказує прикметник, що визначає специфіку складного терміна, або іменник із такою функцією. Наприклад, термін *лінія*, який у сполученні з прикметниками або іменниками творить групу складних термінів, виступає гіперонімом щодо низки термінів-гіпонімів: *електрична (розподільна середньої напруги), кабельна, повітряна, підземна, змінного / постійного струму, високої (вищої) / низької (нижчої) напруги, живлення, магістральна, електропересилання, електропостачальної системи, енергосистеми, радіальна, без відгалужень* тощо).

Особливого аналізу, вважаємо, потребує історія утвердження деяких зазначених вище термінів. Відомо, що 1933 р. Міністерство освіти змінює напрям розвитку української термінології. 1934–1935 рр. Академія наук випускає Термінологічні бюлетені, що мали на меті «викоренити націоналізм у термінології». Українську мову планомірно наближали до російської – вербальний фонд, правописні норми, мовну практику загалом. Зближення здійснювали грубим вилученням термінів із лексикографічних праць, використанням позначок «застаріле», «діалектне» тощо. Натомість термінологічні бюлетені ІУНМ вводили прями кальки чи кальки-перевертні з російської мови (РУНТС, с. 10). Так, вартій уваги композит *електропересилання*. Термін утворено поєднанням українського твірного елемента з іншомовними компонентом грецького походження *електро-*, що відповідає слову *електричний* у значенні «такий, який діє за допомогою електрики» [1, с. 131]. У спеціальній літературі термін «*лінія електропередачі*» функціонує паралельно з поняттям «*лінія електропересилання*». Терміни *пересилання, пересильня, висилання* (від латин. *transmissi* – *пересилати, посилати, висилати, переправляти*) вилучено й замінено на російський лад – *передавати, передача*. В автентичній українській мові *передавання, передача* відповідає поняттю безпосередньої дії. Отже, «передавати щось на місці» – *передавання, передача*; «передавати на відстані» – *пересилання, пересильня*. Традицію «золотого десятиліття» підтримано в кінці 90-х років. Зокрема, у «Російсько-українському науково-технічному словникові» (РУНТС) використано терміни «*лінія пересилання*», «*лінія пересилання енергії (або*

пересильня)», «лінія електропересилання». Вважаємо, що це правильна позиція та є всі підстави рекомендувати фахівцям електроенергетики вживати термін «лінія електропересилання» (РУНТС, с. 11).

Схожа ситуація склалася й щодо терміна *надземна лінія*. Його було вилучено та замінено на російський перевертень *повітряна лінія* (рос. *воздушная линия*). Якщо термін «лінія електропересилання» частково повернувся в українську мову і його використовують у спеціальній літературі, то скалькований із російської «повітряна лінія» і тепер функціонує в українській електроенергетичній термінології. Можливо, його поширення підтримано тому, що лексема «повітряний» не суперечить ані лексичним нормам літературної української мови, ані суті означуваного поняття. Тому робити висновки щодо використання того чи того терміна варто фахівцям.

Тематичне гніздо *опора* (споруда для утримання дротів, тросів грозозахисту повітряної лінії електропересилання) об'єднує поняття, у яких головним є іменник «опора», а на його видозміну вказує прикметник, що визначає специфіку складного терміна: *о. дерев'яна, о. металева, о. залізобетонна, о. проміжна, о. кутова, о. анкерна, о. підтримна* тощо.

Тематична підгрупа на позначення *комплексних промислових споруд*. Цікавим бачимо тематичне гніздо на позначення енергетичного устаткування. Термін-гіперонім *підстанція* (електричне устаткування, призначене для перетворення та розподілу електричної енергії) об'єднує терміни-гіпоніми, які називають її різновиди: *електрична, тягова, цехова, перетворювальна, трансформаторна, елегазова, вузлова розподільна, головна понижувальна, глибокого вводу, з повітряним вводом, блочна комплектна* тощо. Терміни на позначення видів електростанцій, які утворюють іменниково-прикметникові сполучення, також виділяємо як окреме тематичне гніздо. *Електростанція* (електрична станція) – це електричне устаткування (чи його сукупність), призначене для вироблення електричної і теплової енергії. До зазначеного вище тематичного гнізда належать такі терміни: *електростанція атомна, вітрова, газотурбінна, геотермальна, гідро-, гідроаккумулявальна, дизельна, магнітогідродинамічна, парогазова, паротурбінна, припливна, сонячна, тепла, теплофікаційна, хвильова*.

Усі терміни цієї тематичної групи утворено за моделлю «іменник + прикметник» або «іменник + іменник у непрямому відмінку», де прикметник / іменник конкретизує тип, будову й призначення поняття, окресленого терміном-іменником. Як паралельний варіант багатоконпонентних термінів, які, зазначаючи компресії, утворюють нові слова, не змінюючи значення вихідного терміна, найчастіше використовують термінологічну аббревіацію. Практично всі вищенаведені приклади утворюють аббревіатурні терміни, які дуже зручні в професійних сферах спілкування, оскільки, зменшуючи формальний обсяг текстів фахового спрямування, вони зберігають їхню інформативну насиченість: *ЕМ – електрична мережа, ЛЕП – лінія електропересилання, ПС – підстанція, ПЛ – повітряна лінія, ТП – трансформаторна підстанція, КТП – комплектна трансформаторна підстанція, ГПП – головна понижувальна підстанція, ПГВ – підстанція глибокого вводу, АЕС – атомна електростанція, ГЕС – гідроелектростанція, ГАЕС – гідроаккумулявальна електростанція, ТЕС – тепла електрична станція* тощо. Як свідчать вищенаведені приклади, використання аббревіатур дає можливість скоротити або згорнути довжину термінів. Це робить їх оптимальними для сприйняття, як передбачено правилами розроблення стандартів на терміни. Також це спрощує професійну комунікацію в електроенергетичній галузі.

Отже, проаналізований тематичний розряд містить терміни, об'єднані спільною тематичною ознакою. Вони називають виробничі й невиробничі будівлі та інженерні споруди різного функціонального призначення в електроенергетичній галузі. На основі позамовних зв'язків цей розряд розпадається на тематичні групи, підгрупи й гнізда. Кожна тематична група кількісно та якісно не обмежена. Так, тематична група на позначення назв приміщень є відносно цілісною, вона не розпадається на дрібні утворення (підгрупи, гнізда). Виявлено, що деякі поняття зі значенням споруд спеціального призначення не мають окремих термінів. Тематична група на позначення назв інженерних споруд розпадається на дві підгрупи, у яких виокремлено кілька тематичних гнізд. Термінологічні одиниці, що належать до кожного тематичного гнізда, є структурно організованими. Можна виявити певні ознаки, за якими тематичне гніздо виділяється з-поміж інших. У складі кожного тематичного гнізда виділяємо опорний термін (*лінія, опора, підстанція, електростанція*), довкола якого розміщуються терміни, що уточнюють зміст і роблять семантику терміна вужчою й конкретнішою. Термінологічні одиниці кожного тематичного гнізда створюють підгрупи, об'єднані гіперо-гіпонімічними відношеннями. Оскільки зв'язок між термінами гіперонім-гіпонім відбиває взаємозалежність між родовим і

видовим поняттям, можемо вважати гіперо-гіпонімічні відношення термінів універсальним засобом системної організації української електроенергетичної термінології. Використання термінів-аббревіатур паралельно з повними термінами характерно для всіх тематичних гнізд.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. У цьому дослідженні ми проаналізували тільки один розряд електроенергетичної термінології. Перспективним, на нашу думку, є аналіз інших тематичних розрядів терміносистеми електроенергетики. З огляду на зазначене, тема залишається актуальною та потребує подальшого дослідження.

Література

1. Кочан І. М. Українська наукова лексика: міжнародні компоненти в термінології : [навч. посіб.] / І. М. Кочан. – К. : Знання, 2013. – 294 с.
2. Кучеренко О. Ф. Проблеми формування, функціонування та розвитку української пожежно-технічної терміносистеми : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Ф. Кучеренко. – Х., 2003. – 19 с.
3. Литвин О. Г. Становлення української машинобудівної термінології : автореф. дис. ... філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Г. Литвин. – К., 1999. – 20 с.
4. Маліновський А. А. Основи електроенергетики та електропостачання : [підручник] / А. А. Маліновський, Б. К. Хохулін. – [2-ге вид., переробл. і доповн.]. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. – 436 с.
5. Олійник М. Й. Основи використання електричної енергії : [навч. посіб. : у 2 ч.] / М. Й. Олійник, В. Г. Турковський. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2008. – Ч.1. – 168 с.
6. Панько Т. І. Українське термінознавство : [підручник] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 215 с.
7. Гінзбург М. Як правильно система керування чи система управління? [Електронний ресурс] / М. Д. Гінзбург. – Режим доступу : http://msu.kharkov.ua/tc/cons/sys_keruv.html
8. Козак Л. В. Тематична структура української технічної термінології [Електронний ресурс] / Л. В. Козак. – Режим доступу : <http://ukrmova.com.ua/2011/Artcl15.pdf>
9. Чорна О. В. Тематична класифікація українських податкових термінів [Електронний ресурс] / О. В. Чорна. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzfñ/2010_2/mov/mov12.pdf

Джерела

ДСТУ 3966-2000 Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять РУНТС – Російсько-український науково-технічний словник (30 000 слів) / [В. Перхач, Б. Кінаш]. – Львів : [б. в.], 1997. – 456 с

УРАФ – Українсько-російсько-англо-французький тлумачний словник основних термінів з енергетики та електротехніки / Є. С. Смельянова, О. М. Мороз, Л. О. Симоненко, О. С. Дьолог ; [за заг. ред. Є. С. Смельянової]. – Х. : Віровець А. П. ; «Апостроф», 2012. – 264 с.

Харчук Лилия. Лексико-тематический разряд для обозначения названий сооружений и помещений специального назначения в украинской электроэнергетической терминологии. В статье выделен и проанализирован тематический разряд терминов для обозначения сооружений и помещений специального назначения. На понятийном уровне терминосистемы, что составляет основу ее организации, в исследуемом разряде разграничено группирование электроэнергетических терминов, обусловленное внутренними связями между предметами и явлениями действительности. Их классифицировано по тематическим группам, подгруппам и гнездам. Проанализированы и выделены общие тематические признаки тематических гнезд, которые объединяют термины электроэнергетической терминологии, являющиеся названиями наземных и надземных строительных систем различного функционального назначения. В исследовании обращено внимание на ошибочные модели внутри тематических групп, в частности на такие украинские электроэнергетические термины, как «лінія електропередачі», «щит управління», «повітряна лінія» и обоснована необходимость применения нормативных вариантов: «лінія електропересилання», «щит керування», «надземна лінія».

Ключевые слова: термин, украинская электроэнергетическая терминология, тематическая классификация, лексико-тематическая группа, системная организация терминосистемы, мотивированность термина.

Kharchuk Liliya. Lexical and Thematic Category in the Buildings and Facilities for Special Purposes Naming in the Ukrainian Electricity Terminology. In the article the thematic category of terms to describe structures and facilities for special purposes has been singled out and analyzed. At the conceptual level of terminology system, that is the basis of its organization, in the researched group the electricity terms grouping have been determined due to internal connections between objects and phenomena of reality. They are classified into thematic groups, subgroups and nests. The common thematic content of nests that combine electricity terminology of terrestrial and aerial

construction of different functions have been analyzed and singled out. The study considers the spurious patterns in thematic groups, including such Ukrainian electricity terms as «лінія електропередачі», «щит управління», «повітряна лінія» and justifies the need for the use of standard options: «лінія електропересилання», «щит керування», «надземна лінія».

Key words: term, Ukrainian electricity terminology, content classification, lexical and thematic group, systematic organization of terminology, term motivation.

Статтю подано до редколегії
25.07.2013 р.